

УДК 159.937 + 316.454.3

Концептуальний підхід до визначення психологічного захисту особистості від терористичних проявів

Б.І. Фурманець, О. О. Сегеда
segeda_aa@mail.ru

У статті викладені концептуальні, науково-теоретичні положення, основні особливості визначення психологічного захисту особистості студента як майбутнього фахівця в умовах можливих терористичних проявів. Визначено та складено науково-теоретичні та методично-психологічні погляди щодо сутності, видів та умов психологічного захисту особистостей студентів від впливом факторів, що травмують їх психіку, зокрема, терористичних проявів. Викладено складові технології розвитку психологічного захисту, що спрямовані на підтримку її оптимального рівня та функціонального стану особистості в обстановці можливих терористичних проявів.

Ключові слова. Особистість студента, психологічний захист, захисні механізми, функції нервової системи, психологічна готовність, саморегуляція.

В статье изложены концептуальные, научно-теоретические положения, основные особенности определения психологической защиты личности студента как будущего специалиста в условиях возможных террористических проявлений. Определены и составлены научно-теоретические и методико-психологические взгляды относительно сущности, видов и условий психологической защиты личности студентов при воздействии травмирующих их психику факторов, в частности, террористических проявлений. Изложены составляющие технологии развития психологической защиты, направленные на поддержку ее оптимального уровня и функционального состояния личности в обстановке возможных террористических проявлений.

Ключевые слова. Личность студента, психологическая защита, защитные механизмы, функции нервной системы, психологическая готовность, саморегуляция.

The article presents the conceptual, scientific and theoretical positions, the main features of the definition of psychological defense of the student's personality as a future specialist in the conditions of possible terrorist acts. Scientific theoretical and methodological psychological views on the nature, types and conditions of psychological defense of the students' personalities under the traumatic effects such as terrorist acts are determined and composed. The components of psychological defense technology to support its optimal level and the functional state of the person in a situation of possible terrorist acts are given in this paper.

Key words. The student's personality, psychological defense, defense mechanisms of the nervous system, psychological readiness, self-regulation.

Постановка проблеми. У сучасних багатозначних, інформаційних джерелах переконливо визначається, що найбільш небезпечним, підлим різновидом, що травмує психічний і фізичний стан людей, є терор. Його проявами є розстріл невинних осіб, зрив житлових будинків, теракти на транспорті, захоплення шкіл і лікарень тощо.

Об'єктивні та суб'єктивні дані свідчать проте, що з безадресним, масовим проявом тероризму без психологічного захисту справлятися надто важко: небачений ворог може скоїти психічне та фізичне насильство, нанести знищувальний удар коли завгодно і де завгодно.

Перед психологами постає принципове завдання змістовно визначити концептуальний підхід до розуміння психологічного захисту від терористичних проявів. Його актуальність підтверджується дійсністю, де терористична епідемія породжує переживання страху, фізичні травми, знущання над невинними людьми.

На нашу переконливу думку, важливими компонентами активної боротьби з факторами терористичних проявів є соціально-психологічна консолідація суспільства, довіра до державних інститутів, науково-теоретична концепція у розгорнутих, зрозуміло викладених психологічних поглядах та положеннях стосовно психологічного захисту від терористичних проявів.

Насамперед, важливе місце в цьому питанні займає звернення до свідомості студентів як особистостей, які повинні бути психологічно готовими до професійної діяльності у надзвичайних умовах, пов'язаними з можливими терористичними проявами.

Аналіз поставленої проблеми ґрунтується на підставі концептуального підходу до вивчення незначних досліджень і публікацій соціально-психологічного змісту. Згідно з їх аналізом, психологічний захист слід розглядати як складний, цілеспрямований, методично організований, системоутворюючий процес, що здійснюється на підставі професійних дій соціально і психологічно підготовлених фахівців.

Психологічний захист спрямований на охорону і збереження людської гідності та психіки від терористичних замахів, посягань, небезпечних і ворожих дій. На справедливую думку психологів, психологічний захист це, перш за все, забезпечення спокійної та надійної життєдіяльності людини. Його можуть успішно створювати спеціально психологічно та професійно підготовлені особистості (студенти як майбутні фахівці) з метою оптимізації психофізіологічних станів, вольових якостей, поведінки, саморегуляції індивідуальної чи групової діяльності в непередбачених, екстремальних умовах [6].

Згідно з психологічним підходом, психологічно підготовлені особистості повинні вміти застосовувати надійні прийоми і способи психологічного самозахисту, а також навчати і психологічно підтримувати тих осіб, які страждають психічними розладами.

В умовах терористичного прояву, що є очевидним, психологічний захист має тенденцію до актуалізації, він стає суттєвою частиною стабілізації поведінки людей.

За даними дослідників, психологічного захисту в умовах очікування терористичних нападів потребує до 75% осіб різного віку. Ця тенденція має особливий прояв тоді, коли терористичні дії є небезпечними для самої особистості і для її оточуючих. Постає конкретне питання: «Яка повинна бути форма захисту: соціальна, медична чи психологічна?».

Відповіді на це актуальне питання можна тоді, коли в умовах вищого навчального закладу буде обов'язково вирішуватися одне з головних завдань - всебічно визначити місце і роль особистостей студентів у системі психологічного захисту, не як об'єктів уваги до себе, а як активних, професійно і психологічно підготовлених, здатних самостійно чи у єдності з іншими, успішно подолати ознаки тероризму.

Однак також треба розуміти, що дія на людину негативних екстремальних факторів, серед яких найбільш жахливий - терористичний вплив, завжди викликає потребу оперативного психологічного захисту. Відчуваючи небезпеку, людина ніби підсвідомо намагається вмиг наростити захисну оболонку.

На думку відомого американського психолога Луїзи Хей, у людини при небезпечному стані переважають думки та почуття «мені загрожує небезпека, ось чому я потребує захисту». Психолог констатує, що у небезпеці людина приречена відчувати стан страху, що швидко розповсюджується на всю нервову систему. В якості подразника може бути очікування терористичного прояву, що несе у собі загрозу біологічному та соціальному існуванню людини. Саме у цьому випадку вона потребує вміння та готовності до психологічного захисту [2].

Безумовно необхідно, щоб основні складові психологічного захисту були своєчасно сформовані у свідомості особистості. При цьому також важливо, щоб складові психологічного захисту певною мірою були добре усвідомлені та постійно аналізувалися студентами, які вже завтра можуть опинитися у небезпечних ситуаціях, породжених терористичними актами.

Звісно, що в умовах вищого навчального закладу може бути створена спеціальна психологічна служба, спрямована на всебічну підготовку студентів до психологічного захисту при наявності ознак тероризму. Подібний захист можуть надавати психологічно та методично підготовлені науково педагогічні працівники ВНЗ.

Мета статті. Концептуально визначити та скласти науково-теоретичні та методично-психологічні погляди щодо сутності, видів та умов психологічного захисту особистостей студентів як майбутніх професійних фахівців від впливу факторів, що травмують їх психіку, зокрема, терористичних проявів.

Основний зміст статті. Керуючись поставленою метою, автори цієї статті прийняли рішення концептуально визначити зміст та особливості психологічного захисту від факторів терористичного впливу.

Зрозуміло, що подібне, актуальне завдання вирішується як аргументоване викладання найбільш суттєвих науково-теоретичних положень, що розкривають сутність, зміст, механізми, види та умови психологічного захисту молоді, і в першу чергу, від терористичних проявів. Такий концептуальний підхід дозволяє повніше пізнавати, аналізувати та розуміти психологічний захист як усвідомлений чи неусвідомлений, але не простий психологічний процес. При цьому важливе розуміння психологічних можливостей особистостей студентів щодо подолання дії погрозливих чи тривожних факторів, які поступово виникають у теперішній час.

Звідси, головне призначення психологічного захисту - усунення травмуючих психіку і організм людини терористичних впливів, дій і наслідків, з метою збереження надійного спокою та здорового настрою, а також відгородження себе від страху і небезпеки.

Слід погодитися з думкою вчених-психологів, що людина, як правило, завжди потребує механізмів психологічного захисту в небезпечних ситуаціях, що викликають тривожний стан.

Відомо, що захисні механізми особистості були розроблені З. Фрейдом. Він вважав, що сфера людини, яка знаходиться на неусвідомленому рівні, стикається з механізмами захисту сфери «я» особистості, у результаті чого відбуваються різні зміни [4].

Необхідно відзначити, що діяльність будь-якого фахівця в умовах терористичного прояву суттєво відрізняється від звичайних умов і вимагає активізувати компенсаторні функції. Саме такі умови отримали назву екстремальних, таких, що потребують від людини максимального використання фізіологічних і психологічних функцій, які виходять за межі психофізіологічної норми.

При появі і прояві екстремальних умов, за вченням З. Фрейда, побуджується екстремне застосування спеціально збережених психологічних функцій, які раніше не забезпечували роботу нервової системи. Вони об'єднуються в нові функціональні системи для виконання нових установок.

Саме подібні функціональні системи і є науково-теоретичною основою психологічного захисту як процесу. В умовах терористичного прояву подібні функціональні системи спрямовані на збереження життя людини, на попередження ушкодження від дій терористичних факторів, а також на те, щоб складні умови не трансформувалися у екстремальні. В умовах забезпечення психологічного захисту функції відтворюють потенційні можливості особистості (самозахист, емоційно-психологічну стійкість, саморегуляцію, психологічну готовність, вольові якості та ін.), відбиваючи її вагомий

власний психофізіологічний внесок у самозахист.

Своєчасно «включені», потенційні особистісні можливості допомагають підтримувати власний, попередній, адекватний психічний стан в небезпечних умовах, наприклад, при загрозі ознак тероризму.

Теорія і практика вказують, що горизонти компенсаторних функцій людини, її потенційні психофізіологічні можливості можуть бути суттєво виявлені під час оволодіння технологією психологічного самозахисту, без якого, образно кажучи, немислиме збереження повноцінної життєдіяльності.

Саме тому необхідно не тільки навчати студентів умінням самозахисту, але і виховувати у них такі риси характеру, які б спонукали до належного самозахисту в умовах терористичного прояву. До них в першу чергу слід віднести: рішучість (переборювання внутрішніх протиріч), самовладання (уміння проявити внутрішню волю саморегуляцію у дезорганізуючих обставинах, що впливають на психічний стан), самоконтроль (регуляція власної поведінки, вміння самостійно контролювати ситуацію і свої дії) та ін.

Таким чином, процес розуміння особливостей психологічного захисту і умов його вдосконалення супроводжується не тільки розвитком його суттєвих складових, але і специфічною інтеграцією соціальних, психологічних та функціональних можливостей особистостей студентів, спонукаючи їх до активного пізнання дії та наслідків терористичного прояву. Саме такий концептуальний підхід, на справедливую думку авторів, виступає в ролі «мотивуючої основи», визначальної вибірковості можливостей особистостей студентів до певної активності у процесі психологічного захисту та самозахисту.

Відомий американський вчений, спеціаліст у галузі прикладної психології - Вірджинія Ніколс Квін - зазначав, що проблема активного, усвідомленого ставлення до психологічного захисту та самозахисту це, перш за все, питання про збереження позитивної «Я-концепції» і високої самооцінки особистості з урахуванням того, що щоденно відбуваються непередбачені події, які можуть підірвати віру до себе та адекватні тенденції розвитку психології особистості у цій ситуації.

Можна переконливо констатувати, що студент, як розвинута особистість, своїми активаційними та мотиваційними чинниками повинен вміти продуктивно реалізувати свій інтелектуальний і емоційно-вольовий потенціал для психологічного захисту власного достоїнства. Це і є захисний механізм, який на думку Вірджинії перебуває у свідомій спробі придушення неприємних думок прийомом реалізації психологічного захисту.

Слід звернути особливу увагу на таке поняття як «придушення», що визначає усвідомлене і свідоме ухилення від неприємних думок та впливів. Проте вчений-психолог застерігає, що придушення допомагає уникнути лише невеликих проблем. Важкі і хвилюючі думки, почуття, проблеми мають тенденцію укріплюватися і навіть ставати ще більш важкими, особливо коли вони знаходяться всередині. Отже, придушення як механізм психологічного захисту постійно потребує усвідомлених і цілеспрямованих зусиль, тому незначною мірою можна його використовувати у якості захисного механізму [2].

Важливо підкреслити, що психологічний захист – це система регуляції та саморегуляції психіки людини, спрямована на подолання почуття тривожності, пов'язаної з усвідомленим витісненням внутрішнього конфлікту, інакше кажучи, встановлення рівноваги між середовищем і психофізіологічним станом.

Практична психологія вчить, що неприємні та незвичні фактори (тривожності, напруження, дискомфорту) дійсно можна витіснити зі своєї свідомості. Витіснення як мотивоване внутрішнє побудження отримало ще назву як забування, викликане неусвідомленим блокуванням лякливими та погрозовими подіями і думками. Але все ж такі витіснення, на думку вчених, може стати важливим захисним психофізіологічним механізмом стану особистості [5].

Дослідження вказують на те, що у результаті витіснення неприємних думок і емоцій можуть включатися механізми психологічного захисту особистісного значення, а саме: ухилення як збігання від неприємних ситуацій; перенесення у вигляді відсунення емоцій, істинне джерело яких некомфортне чи неприємне, на замінний спосіб чи засіб; раціоналізація як оправдання неприйнятної ситуації, в якій перекучується істина. Але розгляд подібних механізмів - це вже інша проблема.

На даний час, спираючись на концептуальні погляди, які мають місце у змістовних, наукових публікаціях, є необхідність акцентувати увагу на технології психологічного захисту особистості від терористичних впливів. Перш за все до них слід віднести основні види, якими є: регресія, анулювання, відчуження.

Регресія є психологічним механізмом захисту у формі вмілої, своєчасної адаптації при дії терористичного акту. Цей вид психологічного захисту характеризується проявом компенсаторних психологічних функцій (реакцій) у вигляді неадекватного сприйняття ознак терористичних впливів.

Вперше регресія як психічне явище, була описана З. Фрейдом. На думку психоаналітика, прояв регресії відбувається внаслідок неусвідомленої перебудови механізмів, що знаходяться у основі мінімізації негативних переживань, пов'язаних з внутрішніми чи зовнішніми (соціальними) негараздами.

Як правило, поява такої форми психологічного захисту як вікова регресія, пов'язана з постійним станом страху, що порушує психологічне благополуччя особистості. Дослідження свідчать, що при

постійній дії впливів страху, який визвано терористичними проявами, особистість губить можливість активно впливати на його походження, знижується її потенційна можливість усунути чи послабити терористичні впливи. Саме у цих умовах спрацьовують механізми психологічного захисту, спрямовані на охорону і збереження нервової системи від страхового перенапруження.

Слід підкреслити, що регресія у будь-якому добре усвідомленому віці може бути тимчасовою. При зникненні терористичних проявів і появи комфортних обставин особистість змушена повертатися до природних форм психологічного стану і поведінки.

Анулювання як вид психологічного захисту застосовується у методиках психоаналізу для позначення процесу, у результаті якого особистість випробовує духовне полегшення, відпускаючи болісні, неспокійні відчуття. Негативні елементи у свідомості, таким чином, нейтралізуються. Анулювання може відбуватися за допомогою усвідомленого уявлення чи мрії, які спрямовуються на намагання врівноважити неприємний фактор за допомогою поведінки, яка, на думку особистості, магічним образом згладжує негативний вплив.

Це відбувається тоді, коли в особистості раніше сформувалися і переважають більш-менш зрілі образи поведінки. У своїй основі анулювання уявляє собою форму взаємодії особистості з оточуючим середовищем у ситуації можливого чи дійсного терористичного впливу, який потрібно негайно ліквідувати.

Відчуження – вид психологічного захисту, який дозволяє переформувати травмуючі фактори усередині свідомості особистості. Поняття «відчуженість» вперше було введено З.Фрейдом. Психоаналітик використовує відчуження для пояснення особливостей патологічного розвитку особистості в умовах ворожих і чужих для нього обставин. Це явище визначалось як результат загублення особистісного смислу того, що раніше було значущим і цінним для людини. Тобто при терористичних проявах «своє і близьке» стає чужим і далеким від людини. Наприклад, терористичні прояви відокремлюють особистість від реального життя, її відчуження від дійсності, іноді приймає форму утікання і хвороби.

Таким чином, важливо зрозуміти сутність психологічного захисту у ситуації відчуження як попереднє збереження особистості чи завчасне виведення її із зони дії терористичних угруповань. Образно кажучи, це усвідомлена реакція організму з метою збереження себе і своєї цілісності. Якщо цього не зробити, особистість може загубити контроль над власними емоціями, які викликані під дією терористичних впливів.

Отже, немає сумніву у тому, що розглянуті особливості, механізми і види психологічного захисту потребують визначення основних умов, прийомів його розвитку та вдосконалення.

Звісно, що в першу чергу слід звертати увагу на студентів як активних суб'єктів навчальної діяльності – особистостей на вищому рівні свідомості, цілісності, самостійності, спроможних навчатися психологічному захисту.

При цьому навчальна діяльність повинна характеризуватися інтенсивністю, адекватністю, системністю психічного віддзеркалення індивідуальних можливостей конкретного студента як особистості щодо набуття вмінь здійснювати надійний захист від терористичних проявів.

Досягнення цієї надто суттєвої вимоги можливо лише у межах однозначного розуміння всіма науково-педагогічними працівниками головного завдання – всебічної підготовки студентів як майбутніх фахівців до подолання прояву і наслідків тероризму.

У цих умовах важливе значення набуває формування професійно-психологічної готовності студентів до усунення факторів, що травмують їх психіку.

Зазначена готовність, на наш погляд, включає: мотиваційний компонент (стійке побудження до психологічного захисту); операційний компонент (здатність майбутнього фахівця відтворювати компенсуючі функції); емоційно-вольовий компонент (визначене почуття відповідальності за вміння саморегулювати свою поведінку при подоланні терористичних наслідків) та ін.

Необхідно добре зрозуміти, що психологічний захист не може бути фрагментарним процесом, а бути більш сприймаючим процесом щодо збереження власної гідності і надійності особистості від психічних, фізичних посягань на неї.

Розвиток психологічного захисту слід розглядати як цілеспрямований вплив на свідомість особистостей з метою пояснення як уникнути терористичних факторів, що травмують їх психіку, та розуміння того, що існують захисні механізми, які потрібно вміння побуджувати, тобто краще досягати бажаного результату посиленням мотивації до самозахисту.

Безпечну поведінку при дії терористичних проявів не можна формувати прийомами залякування: це може визвати лише додаткове почуття страху і загальне наростання психічної напруги. Краще звертати увагу на психічну саморегуляцію активності психофізіологічних систем (приведення у порядок). Саморегуляція носить індивідуальний характер у вигляді різних форм відображення дійсності: побудова у свідомості почуттєвих конкретних образів, уявлень, організуючих дій. Все це залежить від характеристики нервової системи, власних якостей і умінь організувати свою поведінку в умовах терористичних проявів.

Важливо також взяти до уваги інтелектуальний захист у вигляді раціоналізації (находження причин для прийнятних дій і думок у складних умовах), інтелектуалізації (тверді переконання щодо подолання перешкод на підставі чітких знань та вмінь, формування домінуючої «відповіді» на причини внутрішніх чи зовнішніх переживань).

Психологи рекомендують брати до уваги захисну адаптацію до особливих умов, яка направлена на попередження зашкоджуючої дії факторів. Наприклад, оптимізуюча адаптація наближує середовище до більш сприятливого, а захисна – мінімізує чи зменшує дію небезпечних факторів.

Таким чином, стисло викладені складові технології розвитку психологічного захисту спрямовані на підтримку її оптимального рівня та функціонального стану особистості в обстановці можливих терористичних проявів.

Висновки.

1. Цілеспрямовано організована система змістовної інформації про необхідний та надійний психологічний захист особистостей від дій та терористичних факторів, що травмують психіку, є основною частиною навчальної діяльності студентів в сучасних складних соціально-психологічних умовах.

2. Концептуальний підхід до визначення психологічного захисту особистостей дозволяє констатувати, що його розуміння та розвиток багато у чому обумовлений якісним змістом навчальної діяльності, яку ведуть науково-педагогічні працівники у вищому навчальному закладі, та індивідуально-психологічними можливостями самих студентів.

Література

1. Большая психологическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2007. – 544с.
2. Прикладная психология. – СПб: Издательство «Питер», 2000. – 560с.
3. Ложкин Г.В., Повякель Н.И.. Практическая психология в системах «человек – техника»: Учеб. Пособие. – К.: МАУП, 2003. – 296с.
4. Зигмунд Фрейд. Толкование сновидений. – Киев, «Здоровье». 1991. – 383с.
5. Болотова А.К. Прикладная психология: учебник для вузов. – М.: Гардарики, 2006. – 382с.
6. Дьяченко М.И., Л.А. Кандыбович. Краткий психологический словарь. – Мн. «Хэлтон», 1998. – 399с.